

Перспективою подальших наших досліджень є обґрунтування системи соціально-педагогічної підтримки багатодітних сімей на принципі субсидіарності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галагузова М. А. Категориально-понятійні проблеми соціальної педагогіки / М. А. Галагузова // Понятійний апарат педагогіки і образования: сб. науч. трудов. – Екатеринбург: СВ-6, 1998. – Вып. 3. – С. 168–184.
2. Липский И. А. Социальная педагогика: опыт моделирования и прогнозирования / И. А. Липский. – Новосибирск: НГУ, 2002. – 245 с.
3. Попов О. Сучасний стан системи соціально-педагогічної і соціальної роботи з молоддю в Німеччині / О. Попов // Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 4. – С. 34–38.
4. Тюптя Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – К.: Знання, 2008. – 574 с.
5. Холостова Е. И. Семейное воспитание и социальная работа: учеб. пособие / Е. И. Холостова, Е. М. Черняк, Н. Н. Стрельникова. – М.: Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2010. – 292 с.
6. Чеховська І. В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації: монографія / І. В. Чеховська. – Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2013. – 736 с.
7. Відомості про кількість дітей в багатодітних сім'ях станом на 1 лютого 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=9DF64A786F5F37F372B7C059A121E0B9.app1?art_id=163962&cat_id=163251
8. Всеукраїнський форум сім'ї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.familyforum.com.ua/index.php/2-uncategorised/37-u-kyievi-vidbuvsia-ii-vseukrainskyi-forum-sim-i>
9. Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян сім'ї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_au/pg_ixwuoj.htm
10. Про охорону дитинства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
11. Про соціальні послуги. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr-kodeksy.com/pro_sotsialni_poslugi.htm
12. Резолюція Всеукраїнського відкритого форуму «Многодетная семья Украины». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://amma77.ucoz.ru/news/rezoljucija_vseukrainskogo_otkrytogo_foruma_mnogodetnaja_semja_ukrainy/2012-07-15-420

УДК 37.015.31-787.22

О. В. КУЗЬМІНА

ПІДГОТОВКА ДІТЕЙ-СИРІТ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ В УМОВАХ СІМЕЙНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА

Висвітлено проблему підготовки дітей-сиріт до самостійного життя з урахуванням їх особистісно-психологічних характеристик та особливостей виховного середовища. Сирітство як соціальний феномен досліджено з точки зору його природи та діяльності тих інституцій, що дають можливість ефективно нівелювати негативні наслідки цього явища. Вказано, що особливої уваги для персонального розвитку дитини-сироти заслуговує її виховання в умовах сімейного середовища. На основі численних наукових джерел обґрунтовано важливість підготовки дітей-сиріт до самостійного життя за рахунок ресурсів сімейного виховання. Представлено результати аналізу науково-педагогічних досліджень з питань виховання дітей-сиріт у сімейних умовах і рекомендації щодо підвищення ефективності цієї діяльності за рахунок спланованої та комплексної соціально-педагогічної підтримки прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу.

Ключові слова: дитина-сирота, підготовка до самостійного життя, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

ПОДГОТОВКА ДЕТЕЙ-СИРОТ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЖИЗНИ В УСЛОВИЯХ СЕМЕЙНОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Рассмотрена проблема подготовки детей-сирот к самостоятельной жизни с учетом их личностно-психологических характеристик и особенностей воспитательной среды. Сиротство как социальный феномен исследовано с точки зрения его природы и деятельности тех институций, которые позволяют эффективно нивелировать негативные последствия этого явления. Указано, что особого внимания для персонального развития ребенка-сироты заслуживает его воспитание в условиях семейной среды. На основании научных источников обоснована важность подготовки детей-сирот к самостоятельной жизни за счет ресурсов семейного воспитания. Представлены результаты анализа научно-педагогических исследований по вопросам воспитания детей-сирот в семейных условиях и рекомендации относительно повышения эффективности данной деятельности за счет спланированной и комплексной социально-педагогической поддержки приемных семей и детских домов семейного типа.

Ключевые слова: ребенок-сирота, подготовка к самостоятельной жизни, приемная семья, детский дом семейного типа

E. V. KUZMINA

PREPARATION OF ORPHANS TO INDEPENDENT LIVING IN THE FAMILY EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article is devoted to problem of orphans' training for independent life that is based on their personal and psychological characteristics and features of educational environment. The problem of abandonment as a social phenomenon is considered from the point of view of this phenomenon genesis research and the impact of institutions that can overcome this problem. Particular attention is paid to the impact-family education and to formation and personal development of orphans. The results of numerous studies indicate the primary importance of orphans' preparation for independent life only in family environment. The results of analysis of scientific and educational research on orphans' education in family conditions and recommendations for improving the effectiveness of activity due to planned and comprehensive social and educational support to foster families and family-type homes.

Keywords: orphan, preparation for independent living, foster home, family-type home.

Останнім часом з поширенням соціального сирітства все більшої уваги вимагає процес виховання дітей-сиріт та створення умов для їх повноцінної соціалізації, підготовки до самостійного життєзабезпечення у всіх сферах суспільного життя.

Набуття необхідних знань, умінь та навичок для формування життєвої компетентності можливе тільки за умови включення дитини у систему сімейних відносин. Адже тільки сім'я може відігравати для дитини терапевтичну функцію шляхом: задоволення її потреб; формування відчуття безпеки та базової довіри; супроводу дитини у пізнанні та розумінні світу, інших людей, себе; допомоги дитині в регуляції власних емоцій, бажань, поведінки; розвитку саморозуміння; формування здорової ідентичності та самооцінки; підтримки морального розвитку та належного дозрівання нервової системи дитини [9, с. 12].

Згідно із зазначеним для дітей-сиріт, які мають досвід позасімейного виховання, на шляху формування готовності до самостійного життя характерною є специфічні перешкоди. Це і особливості дитини-сироти, що пов'язані з її досвідом соціальних взаємин (Ю. Володіна, В. Мухіна, А. Прихожан, Ю. Удовенко, О. Яременко й ін.), і особливості виховного середовища, що впливають на виховний процес стосовно конкретної дитини (Я. Гошовський, В. Зарецький, Л. Чернишова, В. Яковенко й ін.). Врахування цих особливостей та індивідуальний підхід до дитини в здійсненні її підготовки до самостійного життя є можливими тільки в умовах сімейних виховних інститутів для дітей-сиріт – прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (ДБСТ).

Динамічний розвиток прийомних сімей та ДБСТ в Україні є складним, поступовим процесом, що корелюється з удосконаленням відповідного науково-методичного забезпечення прийомних батьків та фахівців, які надають підтримку дітям-сиротам. Аналіз численних вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень свідчить про їх спрямованість на конкретизацію

поняття прийомної сім'ї та ДБСТ, визначення їх місця в державній системі влаштування дітей-сиріт, розробку технології створення та юридичного оформлення відповідних виховних інституцій, планування роботи з кандидатами на створення прийомної сім'ї та ДБСТ, детальний розгляд психологічних та вікових особливостей розвитку та поведінки дітей-сиріт, підбір методів виховної роботи у прийомних сім'ях та ДБСТ та організацію їх соціального супроводу. І. Доля, І. Зверева, Г. Лактіонова та І. Пеша, зокрема, задекларували основні напрямки подальшого вдосконалення виховного процесу стосовно дітей-сиріт в умовах сімейного середовища через доопрацювання технології створення прийомних сімей і ДБСТ: від пошуку потенційних прийомних батьків до прийняття рішення про передання дитини на виховання, а також через покращення взаємодії батьків-вихователів та фахівців соціальних служб в межах соціального супроводу на засадах міжвідомчої взаємодії місцевих органів влади та місцевого самоврядування. Однак серед наявних досліджень відсутній моніторинг процесу підготовки дітей-сиріт до самостійного життя та розробка методичного забезпечення відповідної соціально-педагогічної підтримки.

Метою статті є висвітлення актуальності соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах сімейного виховного середовища для формування їх готовності до самостійного життя.

Розглянемо індивідуальні особливості, що можуть впливати на ефективність підготовки дитини-сироти до самостійного життя. Основним чинником, який впливає на розвиток таких дітей, є їх психічна деривація, що була наявна на попередніх етапах життя через позбавлення можливості задовольняти достатньо основні психічні потреби і впродовж належного часу (емоційні зв'язки, відчуття комфорту, захищеності, довіри та ін.) [3, с. 24].

Порушення механізмів пристосування проявляються у неспроможності дітей-сиріт організувати самостійне життя. За даними дослідників, це явище підкріплюється за рахунок проблем із встановленням і розвитком емоційних стосунків із соціумом, затримкою фізичного розвитку, порушенням рухової координації, емоційної стабільності, соціальної адаптованості, неоднозначності уявлень про сімейні стосунки [5, с. 12]; деформації психіки, зниження очікувань, закріплення почуття власної неповноцінності, а іноді й всюдозволеності [8, с. 86]. При цьому саме дефіцит адекватного виховання затримує нормальний розвиток дитини та гальмує її підготовку до самостійного життя, а у подальшому розвиток залежить від кількості і якості вражень, які вона одержує від спілкування з дорослими, від освоєння нових норм, умінь, навичок [4, с. 4]. Таким чином, адекватне спілкування дитини-сироти в умовах сімейних виховних інститутів може сприяти зниженню інтенсивності проявів усіх вищезазначених симптомів і раціональній підготовленості дитини до самостійного життя.

Іншим аспектом, що впливає на ефективність підготовки дитини-сироти до самостійного життя, є рівень методичного забезпечення тих батьків-вихователів і фахівців соціальних служб, які здійснюють безпосередню підтримку вихованців. Результатом численних соціологічних та психолого-діагностичних досліджень науковців стали рекомендації щодо побудови конструктивних відносин між батьками-вихователями, дитиною-сиротою та біологічними дітьми, сприяння соціалізації такої дитини, розвитку гармонійних відносин даної сім'ї із соціальним середовищем, втіленню методик соціально-трудової підготовки вихованця до самостійного життя [11, с. 58].

У зв'язку з цим батьки-вихователі теж потребують специфічної інформаційної та методичної підтримки для втілення допомоги дитині у зв'язку з її станом здоров'я, показниками успішності в школі, проблемами у спілкуванні з ровесниками та дорослими, з адаптацією в новій сім'ї та встановленням першого контакту із незнайомими людьми. Така підтримка надається нині інститутам сімейного виховання дітей-сиріт лише частково, хоча наявними є професіоналізація виховної діяльності, створення мережі спеціальних структур для підтримки дітей-сиріт, введення спеціальних посад спеціалістів з соціального супроводу, надання соціально-правової, психолого-педагогічної допомоги та підтримки родині як найефективнішому інституту виховання дитини-сироти.

Дієвим ресурсом для підготовки сироти до самостійного життя є соціальний супровід – вид соціальної діяльності, що передбачає надання фахівцями центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у співпраці з фахівцями інших установ, організацій та закладів комплексу юридичних, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-

медичних, інформаційних послуг, спрямованих на забезпечення належних умов функціонування прийомних сімей і ДБСТ.

Визначальними завданнями соціального супроводу дітей-сиріт є робота щодо забезпечення їх вікових потреб, здійснення реабілітаційних заходів (медичних, оздоровчих, освітніх, соціальних, правових); захист прав дітей (майнових, житлових, особистісних), підтримка контактів дитини з її біологічними родичами, залучення різних видів додаткової допомоги для виховання [2, с. 92]. Соціальний супровід прийомних сімей ґрунтується на принципі співпраці між учасниками процесу для виконання головного завдання – соціальної реабілітації та соціалізації дитини-сироти та включає в себе ряд складових [6, с. 65]: економічний супровід – діяльність, спрямована на підтримку матеріального благополуччя дитини; юридично-правовий супровід – діяльність, спрямована на дотримання державних гарантій стосовно дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також здійснення заходів щодо захисту їхніх прав і законних інтересів; психологічний супровід – проведення комплексу заходів стосовно реабілітації, реактивації, ресоціалізації дітей-сиріт, а також корекції соціально-психологічного клімату виховного середовища; медичний супровід – діяльність, спрямована на вирішення питань охорони здоров'я дитини; педагогічний супровід – діяльність, спрямована на вирішення питань навчання дітей-сиріт та здобуття ними освіти.

Важливо враховувати, що затребуваною є і комплексна просвітницька превентивна робота з питань наркозалежності, ВІЛ-інфекції, ризикованих форм поведінки, контрацепції, вагітності та правил гігієни для дітей-сиріт, що має будуватися на основі єдності трьох компонентів: інформаційного, мотиваційного та поведінкового [7, с. 55]

Не менш важливою є психолого-діагностична робота з батьками-вихователями, на основі якої має будуватися співпраця за психологічним, медичним, педагогічним, юридичним та пізнавальним блоками. Основний акцент даної роботи спрямований на формування взаєморозуміння батьків та дитини, встановлення емоційного контакту, вміння керувати своїми емоціями та розуміти дитину в момент нестандартної поведінки [1, с. 128]. Зазначена діяльність вимагає систематичного аналізу соціальних, економічних і психологічних характеристик сім'ї та потреб фізичного, психологічного та морального розвитку дитини-сироти [10, с. 27].

Змістовне вивчення практичного досвіду соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт у вигляді соціального супроводу, врахування їх індивідуально-психологічних особливостей та умов виховного середовища інститутів сімейного виховання таких дітей, дають змогу констатувати відсутність у вітчизняній теорії та практиці методик підготовки вказаних вихованців до самостійного життя.

Водночас, аналіз викладеного матеріалу свідчить, що необхідною є змістова підготовка дитини-сироти до самостійного життя, яка має передбачати не тільки формування компетентності особистості у всіх основних сферах самореалізації, а й формування емоційної, мотиваційної, когнітивної готовності до виконання різних соціальних ролей: сім'янина, працівника, громадянина. Така соціально-педагогічна діяльність має доповнювати заходи, що планово надаються в рамках соціального супроводу, та включати форми як індивідуальної, так і групової підтримки. При цьому спеціалізованих соціально-педагогічних послуг потребують і діти-сироти, й інші члени прийомної сім'ї чи ДБСТ, а відповідні фахівці потребують методичного забезпечення для такої діяльності.

Загалом питання підготовки дитини-сироти до самостійного життя в умовах сімейного виховного середовища вимагає застосування методів соціально-психологічної діагностики та соціально-психологічного консультування для оптимізації відносин в умовах вказаного середовища з акцентом на розвиток здібностей, умінь та навичок дитини-сироти. Це вимагає врахування рівня емоційного, фізичного та інтелектуального розвитку дитини-сироти, особливостей функціонування сім'ї, організації контактів дитини з біологічною сім'єю; формування готовності до змін в особистому житті при виході з кола традиційних сімейних відносин прийомної сім'ї чи ДБСТ; сприяння розвитку та врахування кризових періодів становлення особистості відповідно до її віку; задоволення потреб дитини та формування її прив'язаності; розкриття змісту сімейного виховання; сприяння посиленню сімейних зв'язків; планування стабільності в житті сім'ї та дитини.

Таким чином, на сім'ю, що виховує дитину-сироту, покладається важке завдання – дати дитині можливість проявитися й одночасно відповідати за її дії, побудувати хороший клімат, довірливе спілкування, здатне стримати всі удари і падіння. Важливо, щоб ці діти-сироти не стали озлобленими на весь світ, адже їх не можна випускати із сім'ї з такою установкою, тому базовою метою роботи з ними є досягнення терапевтичного ефекту та формування їх мотиваційної готовності до саморозвитку.

На базі такої мотиваційної готовності дитини-сироти до побудови свого майбутнього стає можливим надання їй того масиву знань, умінь та навичок, що дасть можливість сформулювати її життєву компетентність, тобто готовність до реалізації себе у різних сферах життя. Так, рівень освіти індивіда визначає його шанси на ринку праці, а обмеженість в отриманні високооплачуваної роботи для людей без освіти чи з низьким її рівнем призводить до неможливості забезпечення своїх потреб, що часто відбувається з дітьми-сиротами і потребує втручання ще під час виховання дитини в умовах сімейного середовища. Не менш важливо є приділяти увагу таким питанням, як вміння дитини розпоряджатися коштами, вибудовувати стосунки, уникати небезпечних ситуацій, вести здоровий спосіб життя, вирішувати власні питання на рівні державних та громадських структур, вести домашнє господарство, приймати самостійні рішення та відповідальними за них.

Соціально-педагогічні умови, що є базовим підґрунтям для ефективної підготовки дитини-сироти до самостійного життя, мають бути реалізованими на попередніх етапах педагогічної взаємодії та передбачають формування психологічно комфортного педагогічного середовища, залучення вихованця до сумісної діяльності і виконання сімейних ролей, підготовку його до подальшого самозабезпечення своїх потреб у соціальній та професійній сферах. Орієнтація зусиль батьків-вихователів і фахівців із соціального супроводу на підготовку дитини-сироти до самостійного життя має забезпечуватися методичним підкріпленням та передбачати вдосконалення їх інформованості про особливості становлення дитини-сироти.

Отже, необхідною є комплексна підтримка дітей-сиріт в умовах сімейних виховних інститутів на основі міждисциплінарного підходу, що вимагає розробки спеціалізованих методик підготовки таких вихованців до самостійного життя з урахуванням особливостей їх психічного та інтелектуального розвитку, фізичного здоров'я, розвитку емоційної сфери та суб'єктного досвіду конкретної дитини, а також особливостей функціонування конкретного суб'єкта виховного процесу та внутрішніх взаємозв'язків оточуючого середовища. Обов'язкова умова надання такої підтримки – адресність, скерованість на вирішення індивідуальних проблем конкретної дитини засобами вивчення її особистості та оточуючого соціуму, пошуку адекватних засобів взаємодії та допомоги дитині самостійно вирішити свою проблему. При цьому засоби підтримки мають сприяти гармонізації відносин дітей-сиріт в умовах сімейного середовища на основі задоволення їх потреби у соціокультурній адаптації і самореалізації як підґрунтя готовності до самостійного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батьківство в радість. Тренінговий курс з формування батьківської компетентності; авт.-уклад. Г. М. Лактіонова, І. Д. Зверева. – К.: Фенікс, 2009. – 360 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посібник / О. В. Безпалько // – К.: Логос, 2003. – 134 с.
3. Дитина в прийомній сім'ї : нотатки психолога; уклад. Г. М. Бевз, І. В. Пеша – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2007. – 101 с.
4. Запорожец А. В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности / А. В. Запорожец // Современные проблемы дошкольного образования и педагогические технологии: сб. науч. трудов. – Смоленск: СГПУ, 1998. – С. 3–10.
5. Методичні рекомендації щодо розробки обласних програм подолання проблеми соціального сирітства: практ. посібник / Т. В. Брижуватий, О. М. Волгіна, С. А. Матус та ін. – К.: Четверта хвиля, 2006. – 85 с.
6. Пеша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) / І. В. Пеша. – К.: Логос, 2000. – 87 с.
7. Програма профілактичного тренінга для подростков «СТУПЕНИ»: керівництво для тренера; под ред. Р. В. Йорика и А. В. Шаболтас. – СПб.: Врачи детям, 2009. – 92 с.